

СТАТИИ/ARTICLES

УДК 355.40(410) : 94 (=163.3 : 497.7) "1942/1945"(047)

Верица ЈОСИМОВСКА
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Зоран КНЕЖЕВИЌ
Докторанд на Правен факултет „Јустинијана Прима“ – Скопје

МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНЦИТЕ ВО ИЗВЕШТАИТЕ НА БРИТАНСКАТА РАЗУЗНАВАЧКА СЛУЖБА 1942-1945 ГОДИНА

Априлските воени дејствија на Балканот во 1941 година, колапсот на југословенската и на грчката војска и новите територијални распределби меѓу фашистичко-нацистичките земји, било причина британските сили да се повлечат од балканскиот простор. Британските известувачки служби биле пренесени во Истанбул и во Анкара, каде што бил формиран центар со голем број агенти, кои собирале информации за Шабот на британските војски на Средниот Исток. Стратешки значајниот Балкан и понатаму останал во сферата на интерес на Велика Британија.¹ По повлекувањето на

¹ Уште во текот на 1940 година, активна била Секцијата Д како дел од тајната служба МИ-6, посебно задолжена за операции во Југославија и земјите околу неа, преку изведување на саботажи и диверзантски акции за попречување на железницата но и пловењето по реката Дунав. По капитулацијата на Југославија и Грција, поголем дел од британските сили биле повлечени во Египет и еден дел на островот Крит каде останале до 2 јуни 1941 год., кога островот паднал во германски раце. Elizabeth Barker, *Britanska politika Na Balkanu u II svjetskom ratu*, (Zagreb: Globus, 1978), 269.

вооружените сили, британските власти интензивно работеле на изнаоѓање патишта за повторно враќање.

Уште од самиот почеток на војната Британија извршила реорганизација на своите: политички, воени и известителни служби со единствена цел за координирање на акциите посебно во окупираните територии, како и за формирање и за помагање на движењата на отпорот. Во тој поглед посебно била разработена стратегија преку движењата на отпорот да се обезбеди и повторно да се воспостават предвоените, монархистички режими. Ваквото повторно враќање на југоистокот на Европа било особено важно и заради спречување на советскиот продор на овие простори.

На 19 јули 1940 год., по налог на Винстон Черчил, била извршена најголема реформа во британската тајна служба кога била формирана организацијата СОЕ (Special Operations Executive) со главен штаб во Лондон. Во тоа време СОЕ постоела како еден вид на експозитура на тајна служба, организација, која нема никаква пишана повелба и е позната само на мал круг луѓе. Како крајно конспиративна, својата работа ја спроведувала преку 3 секции: СОЕ 1 – за пропаганда, СОЕ 2 – за изведување операции (саботажи) и СОЕ 3 – за планирање².

По окупацијата на Кралството Југославија, британската тајна служба и британската влада не располагале со информации за тоа што се случува во земјата, посебно од политички аспект. Првите информации за вооружен отпор во Кралството, во Лондон, пристигнале во јули 1941 година. Самата информација дека пробритан-

² СОЕ не било тело, кое креирало политика. За политиката одлучувале тела, кои биле надвор од СОЕ. Сепак СОЕ имала своја стратегија за дејствување на Балканот, водејќи сметка за различните карактери и политички ситуации во одделните земји на Балканот. Тодор Чепреганов, *Британската управа за специјални операции (СОЕ) во Македонија: Британските воени мисии во Македонија (1942 – 1945)*, (Скопје: ИНИ, 2001), 14–15.

ски сили даваат отпор наишла на интерес и на задоволство во британските воени кругови.³

Во отсуство на други информации, како што било постоење на единици на НОБ и ПО на Југославија, Дража Михајловиќ станал синоним на отпорот на Балканот.⁴ Во исто време стигнувале информации за неговата борба и против комунистите. Во почетокот на септември 1941 година СОЕ на Блискиот Исток ја воспоставил врската со Дража Михајловиќ и истиот месец е веќе испратена и првата британска воена мисија во неговиот штаб. СОЕ продолжил со испраќање мисии во текот на 1942 и на 1943 година во штабот на четниците, поткрепени со британска помош: оружје, муниција и воен материјал.⁵ Покрај собирањето на информации за распоредот и вооружувањето на Силите на Оската, мисиите имале за задача да истражуваат за сите елементи, кои даваат отпор, без разлика на националноста, на верските или на политичките убеду-

³ Непосредно по капитулацијата на кралската војска, група офицери и војници од кралската југословенска војска, исклучиво Срби, под раководство на Драгољуб Михајловиќ-Дража, се повлекле во планините, каде што организирале групи на герилци, познати како четници. Четничката организација, официјално именувана како „Југословенската армија во татковината“, била основана како ројалистичко-националистичко српско движење на отпорот. Кралот Петар II и југословенската влада преку Дража Михајловиќ и симпатиите на Британците се надевале на помош за повторно враќање во земјата. Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945* (Stanford University Press 1975).

⁴ Barker, *Britanska politika na Balkanu*, 273.

⁵ По испратените извештаи на полковникот Хадсон за неактивноста на Др. Михајловиќ и можната соработка со Италијаните и Милан Недиќ, СОЕ на 19 ноември 1943 год. издал препораки за запирање на поддршката и помош на Михајловиќ и евакуирање на британските мисии од неговиот штаб, (да се направат и потребни договори со паргизаните) и пренасочување кон нив на пратките со помош. Barker, *Britanska politika na Balkanu*, 278.

вања. Иако пристигнувале извештаи од шефот на мисијата Хадсон, потоа извештаите на: Бејли, Армстронг, Меклејн и Дикин,⁶ за активност на партизаните и за организираниот отпор против Силите на Оската, британската влада не сакала да ги прифати поради страв од ширењето на комунизмот и влијанието на СССР и да не ги загрози британските политички интереси во Југославија, но и на Балканот⁷.

На 5 јануари 1942 година во СОЕ бил изработен „План за политичка војна на Балканот“, бидејќи проценките укажувале дека е најсоодветен за политичка војна, особено во: Грција, Југославија, Бугарија и Романија⁸. Главно, планот бил, на Балканот да се создаде база за постојано вознемирување на Силите на Оската со уривање на комуникациските системи, диверзиите на рудниците и фабриките, попречувањето на линиите за снабдување со: оружје, муниција, храна и во исто време поддржување на силите на отпорот, преку развивање на пропаганда, за зближување на балканските народи против заедничкиот непријател, што во иднина би значело нивна поблиска соработка.⁹

⁶ Капетан (подоцна полковник) Хадсон бил првиот британски офицер, кој стапнал на тлото на Југославија (20 октомври 1941), по окупацијата на силите на Оската. Хадсон бил во контакт и со Тито и Михајловиќ; Полковник Бејли бил од 25 декември 1942 година висок офицер за врска кај Михајловиќ; Бригадниот генерал Армстронг бил шеф на британската мисија кај Михајловиќ од 24 октомври 1943 година; Бригадниот генерал Фицрој Меклин бил шеф на британската воена мисија кај Тито од октомври 1943 година; Полковник Дикин бил прв британски офицер во Титовиот штаб од 28 мај 1943. Тодор Чепреганов, *Британската управа за специјални операции (СОЕ) во Македонија: Британските воени мисии во Македонија (1942-1945)*, (Скопје: 2001).

⁷ Barker, *Britanska politika na Balkanu*, 285-287.

⁸ Чепреганов, *Британската управа за специјални операции*, 17-23.

⁹ *Ibidem*.

Сè до 1943 година постоела усогласеност меѓу Воениот кабинет и СОЕ во однос на помагањето на движењата на отпорот, но од 1943 година се вклучува и трето државно тело, кое ќе застане меѓу нив, а тоа било Министерството за надворешни работи (Форин Офис). Со тоа дошло до судир на интереси, стратегија и политика. Додека СОЕ ги креирал воените планови, политичкото креирање и одлучување било во надлежност на Форин Офис. До 1943 год., најмогу, поддршката на британските мисии била насочена кон движењата на отпор, но Форин Офисот, кој се потпираше на извештаите од избегличките влади во Лондон, додека СОЕ, своите извештаи ги имал од своите луѓе на терен, при што се создале и спротивните констатации за носителите на движењето на отпорот и националноослободителните движења.

Според анализите на СОЕ за тоа што се случува на Балканот во 1943 година неговите експерти констатирале дека обично десноориентираните партии соработувале со силите на Оската и се залагале за враќање на стариот поредок, додека левите партии покажале организираност во борбата за ослободување на своите земји и менување на општественото уредување.

Од направените анализи и планирањата во СОЕ во 1943 година, експертите го увиделе значењето на движењето на отпорот и на народноослободителните движења и настојувале да се инфилтрираат во нив, но и да им помогнат преку воен материјал и оружје, како и преку организирањето на саботажи на патишта, железнички пруги, објекти, со цел да се забави снабдувањето и напредувањето на наци-фашистичките сили. По наредба на командата на Средниот Исток на 27/28 мај 1943 година била испратена и првата британска мисија при НОВ и ПОЈ.¹⁰ Покрај координирањето на

¹⁰ Во Главниот штаб на НОВ и ПОЈ бил испратен бригадниот генерал Фицрој Меклин, личен претставник на Черчил, со задача да ја утврди вистинската сила која се бори против Германците. Во неговиот извештај ја истакнал им-

воените операции при нападите на непријателските комуникации, членовите на мисијата имале задача да известуваат за воените активности, а не требало да влегуваат во разговори од политичка природа.

Одделно, својата активност на Балканот СОЕ ја засилило по капитулацијата на Италија (септември 1943), при што аеродромот во Бари им бил ставен на располагање на мисиите на СОЕ од каде биле упатувани во Грција и во Југославија. Како резултат на таквиот развој на настаните, во јануари 1944 година на Балканот имало околу 81 сојузничка мисија.

Со формирањето на партизанските одреди и на отпорот против: германскиот, италијанскиот и бугарскиот окупатор и македонскиот народ станал дел од антифашистичката коалиција. Во почетокот, за Македонија и за македонското прашање, Велика Британија не обрнувала внимание, сметајќи го како решено, во составот на Кралството Југославија.

Првите обиди и планови за воспоставување контакти на СОЕ во Македонија датираат од почетокот на јануари 1943 година. Првите британски информации биле дека во Поречието, со своја активност, се пројавиле четниците, кои, според Британците, можеле да помогнат за онеспособување на комуникациите по Моравско-вардарската Долина. Обидите на СОЕ за поврзување и за преземање на активности заедно со четничката организација на овој простор покажале дека таа ниту била бројна, ниту добро организирана, а уште повеќе што таа немала никаква поткрепа од локалното население, што било причина за неуспех за членовите на британската мисија, кои биле испратени на оваа територија. Сигурно дека

пресионираноста од борбата на партизаните против силите на оската. Според него, партизаните ќе бидат тие кои и ќе ја креираат повоената политика и идното уредување во државата. Ficroj Maklin, *Rat na Balkanu*, (Beograd: Prosveta, 1980), 18.

причина за таквиот резултат биле, пред сè, погрешните проценки и информации, кои ги добивала британската известувачка служба. Во таа насока е и извештајот на капетан Морган¹¹, кој дал слика за територијата на која се спуштиле и првите британски мисии за поврзување со четничкото движење (Порече и Маврово). Во извештајот, капетанот Морган дава анализа за состојбата на теренот и при тоа истакнува дека, според информациите до кои дошол, постои движење на отпорот, посебно во областа Порече во која тој дефинира две области, населени со „арнаутско“¹² и српско население“, во кое српското е доминантно со 80%. Тој споменува присуство на Македонски Словени, Арнаути и Срби како различни групи меѓу кои и не постои соработка. Територијата северно од Скопје ја опишува како територија населена со муслиманско население. Посебно ја истакнува и потребата на британските членови на мисиите, кои би пристигнале на овој терен заради соработка со локалното население со Србите во Порече или во областа Маврово, да го познаваат и јазикот на месното население, српскиот¹³ или „арнаутскиот дијалект“.

Ваквата своја констатација ја поткрепил со информациите што ги имал за формирање на српска четничка организација од Трбиќ¹⁴ и со информацијата во која област Др. Михајловиќ го имал

¹¹ PRO HS 5/887.

¹² Термин што се употребувал за албанското муслиманско население.

¹³ Капетанот Морган, поради недоволно информации, македонското население и македонскиот дијалект ги претставил како српското население и српски дијалект.

¹⁴ Миливој Трбиќ-Војче, бил син на српскиот четнички војвода во Македонија и пратеник во Собранието на Кралството Југославија од Прилепската Околија, Василие Трбиќ. Миливој Трбиќ бил роден во прилепското село Браилово и живеел во Прилепско. Во втората половина на 1942 година започнал активности во реоните на Велешко и на Прилепско, да организира четничка организација на Др. Михајловиќ. Освен пропагандата против НОД, Миливој

испратено капетанот Наумовиќ, како лидер на четничката формација. Но, таквите информации биле неточни и не можеле да се проверат и поради тоа овие британски мисии завршиле со неуспех, т.е. веднаш по спуштањето биле откриени, а членовите биле заробени од страна на бугарските окупаторски сили и предадени на Германците.

Од неговиот извештај може да се добијат информации за составот на населението во Македонија. Имено, тој јасно потенцирал дека делот „северно од Скопје е населено со арнаутско, муслиманско старо население, но не го поврзувал со албанско“, населението во низинските предели го оквалификувал како „мешано население со доминација на македонските словени со расфрлани села населени со Арнаути, Турци и малку Срби“. Градските области биле со „мешано население“. Источно од долината на реката Вардар забележал дека „македонските Словени повеќе се склони да бидат Бугари¹⁵, а јужно од Битола се соединувале со Грчка Македонија“. Околу планината Бабуна ги споменува „српските села каде било можно да има и формирани бази на групите за отпор“. Особено е интересна забелешката во која информира дека веќе постоеле комунистички и автономистички групи на отпорот, кои веќе дејствувале, а кои се појавиле поради незадоволство од Бугарите и притоа ги споменува и политичките цели на Македонското политичко гру-

Трбиќ во Прилепско формирал и одред составен од околу 15 лица, под негова команда, кој, во ноември 1942 година, се расформирал. Александар Симонovski, „Учество и дејноста на Миловој Трбиќ – Војче во Равногорското движење во Македонија (1942 – 1944)“, *Гласник*, год. 58, бр. 1-2, (Скопје: ИНИ, 2014) 131 – 142.

¹⁵ Ваквата констатација, можеби, ја поврзува со неговото гледиште дека пред војната постоеле повеќе македонски групи, кои дејствувале на тој простор против доминацијата и експлоатацијата на српската влада и биле во непосредни врски со Бугарија.

пирање пред војната, кои биле за слобода од српската доминација и експлоатација.

Во извештајот тој истакнува дека „сепак постоела надеж дека дел од Србите, Македонците и Арнаутите“ се подготвени за соработка со мисијата, особено надевајќи се на „српското население“. Извештајот што бил добиен во април 1943 година јасно зборува дека четниците на Дража Михајловиќ во Македонија се разбиени, а опремата, која се наоѓала во Порече не била ставена во употреба и дека тој не добил информација за постоењето на партизани на целата територија на Македонија, но во една кратка забелешка истакнал дека се „забележани потери од страна на Бугарите спрема Македонците“¹⁶.

Сепак, колку и да настојувале да го минимизираат постоењето на партизанско движење, тоа било евидентно. Промените што се случиле во текот на 1943 година (формирање на Комунистичката партија на Македонија, формирање поголеми партизански вооружени формации, создавањето на обласни комитети, капитулацијата на Италија и разоружувањето на Италијаните, како и создавањето на слободна територија во Западна Македонија)¹⁷, било причина да започне СОЕ со испраќање мисии на теренот.

Во почетокот на октомври 1943 година присигнале и првите британски воени мисии. Тоа биле: мисијата Манкиренч (Monkeywrench), предводена од Џорџ Квајн и мисијата Малигатони (Mulligatony), кои стапиле во контакт со македонскиот Главен Штаб.¹⁸

¹⁶ PRO HS5/886.

¹⁷ На 18 август 1943 година е формиран првиот македонски баталјон „Мирче Ацев“, во ноември е формирана првата Македонско-косовска бригада, во декември и Втората македонска бригада. Михајло Апостолски, *Ослободителната војна на македонскиот народ 1941 - 1945*. (Скопје, 1965), 56-57.

¹⁸ Било одлучено СОЕ да се поврзе со народноослободителното движење (НОД) преку испраќање на 3 британски групи со радиотелеграфисти во Ма-

Со пристигнувањето на мисиите започнуваат и пратките со помош во: оружје, муниција, облека, санитарски материјал и др. На територијата на Македонија, до крајот на војната, од СОЕ биле испратени мисиите: Абевил (Abbeville), Бетесда (Bethesda), Брејснос (Brasenose), Консерв (Conserve), Малигатони (Mulligatawny), Манкиренч (Monkeywrench), Спајк (Spike) и Персеверанс (Perseverance)¹⁹.

Најголемиот дел од документите што се доставувани до СОЕ, се дневници, извештаи и анализи испратени од: П. Х. Еванс, британски офицер за врска, полковник Едмондс, капетан Мекдоналд, капетан Ламби, Џорџ Квајн, како и од членови на британската мисија во делот на Македонија под Грција и мисиите во Македонија од одделот за Југославија.

Во своите извештаи, шефовите на британските воени мисии известуваат и употребуваат терминологија, како што е: „македонски партизани“, „македонски офицери“, „македонска војска“, „македонски јазик“, додека во извештаите, кои доаѓале од Грција најчесто се споменуваат како: „Славо Македонци“, „Словени“, „словенски села“, „словенски јазик“, „Славјани“, „Славофони Грци“ и „Бугари“.

Присуството на овие мисии и извештаите придонело будно да се следи ситуацијата на единиците на НОВ и ПО на Македонија. Акциите, контактите и соработката што ја имале грчките и албанските партизани со окрупнетите единици на НОВ и ПО на Македонија ќе бидат и причина повеќе Британците да се фокусираат на

кедонија. Првата била спуштена на 15 септември 1943 во месноста Црвена Вода, под водство на мајорот Мостин Дејвис, втората предводена од мајор Џорџ Квајн се спуштила во околината на Лење (албанска територија). Двете мисии во почетокот на октомври 1943 година се приклучиле на ГШ на НОВ и ПО на Македонија. PRO HS 5/887; Чепреганов, *Британската управа за специјални операции*, 6–64.

¹⁹ Чепреганов, *Британската управа за специјални операции*, 62–64

Балканот, особено заради политичките анализи на раководствата за повоените територијални поделби. Од членовите на мисиите во Македонија се барало да не се мешаат во какви било политички прашања и дискусии, кои се однесуваат за иднината на македонското прашање. Во таа насока е интересна забелешката на Еди Маерс, шеф на британската воена мисија во Грција, што ја запишал по средбата меѓу претставниците на КП на Југославија, КП на Грција и КП на Албанија во с. Солтири на 29 јули 1943 година, каде што Светозар Вукмановиќ-Темпо предложил иницијатива за Панбалканско движење, како и сугестија за независно македонско движење на отпорот, што, според Маерс, на грчките претставници не им се допаднало. Очигледно, според него, „немале желба да се откажат од кој било дел од нивната земја во корист на македонско движење“.²⁰

За состојбите во делот на Македонија под Грција, интересен е извештајот на капетан Еванс²¹, за кој самиот нагласил: „сите ин-

²⁰ *Британските воени мисии во Македонија 1942 – 1945*, документи: избор, превод и редакција Тодор Чепреганов (Скопје: ДАРМ, 2000), 122–123.

²¹ Патрик Хатчисон Еванс е роден 1913 година во Рединг, Беркшир. Се школувал во школата Лејтон Парк и на Универзитетот „Св. Јован“ во Кембриџ, каде што студирал Современи јазици. Заминал од Кембриџ во 1936 година на грчкиот остров Крф, каде што речиси 3 години работел како учител во британско семејство. По неговото враќање во Британија, работел како слободен новинар. Во 1940 година бил мобилизиран. Поминал обука за извршување на специјални операции (СОЕ) во/на: Хаифа, Палестина, Блискиот Исток, Каиро, Египет во 1943. По обуката бил прекомандуван во Управата за специјални операции (СОЕ) на која и се придружува на 13 мај 1943 година, а на 19 мај е прекомандуван во Каиро во Штабот на оперативците на СОЕ. Доброволно се пријавил за служба во СОЕ во западните делови на областа Македонија во Грција. Во периодот 1946 – 1947 служел во Кралската артилерија. Подоцна станал командант на станицата во областа Флорина, каде што останал до октомври 1944 година. Потоа бил испратен во Атина, каде што го напишал својот Извештај, а на 21 декември 1944 се вратил во Каиро. Почи-

формации во овој извештај се добиени од прва рака, во периодот март-октомври 1944 година“. Тука пристигнал без некое претходно знаење или претстави за Македонците. За време на овој престој во областа Преспа и во селата околу патот Флорина (Лерин) – Битола живеел и слободно се движел меѓу Македонците.

Во писмото за прилози, кабинетот на британската амбасада во Атина го опишал како „интересен извештај“. Главниот впечаток што го дава извештајот е „цврстиот словенско-македонски карактер на областа“. Тој го претставува македонското население како „многу повеќе хомогено и помалку испреплетено со бегалци или други Грци и ... веројатно ќе биде значително поголемо отколку што беше посочено од грчките официјални лица“²².

Во таа насока се согледувањата за областа Вичо, во западниот дел на Грција, дадени во извештајот на капетанот Еванс од 7 август 1944 година. Еванс истакнува дека „скоро сите зборуваат славјански. Близу 50% од жените не зборуваат грчки, или многу малку, исто и неколку стари мажи. Во целина младите луѓе зборуваат подобро грчки отколку старите. МЕТАКСАС, кој забрани да се зборува МАКЕДОНСКИ (СЛАВЈАНСКИ) е во лошо сеќавање скоро за целото население“²³. Во извештајот капетан Еванс јасно ги дискредитирал официјалните бројки за македонското население во Грција и

нал 1994 год. Andrew Rossos, „The British Foreign Office and Macedonian National Identity - 1918-1941“, *Slavic Review*, vol. 53, number 2, Summer 1994 https://mk.wikibooks.org/wiki/The_British_Foreign_Office_and_Macedonian_National_Identity_-_1918-1941. (пристапено на: 18.09.2018)

²² FO 371/436449

²³ Јоанис Метаксас, кој, на 4 август 1936 г. вовел диктатура во Грција. Метаксас забранил да се зборува на македонски јазик и во кругот на семејството. Прекршувањето на забраната значело тешки и сурови казни, физичко малтретирање, парични казни и др. Стојан Киселиновски, *Егејскиот дел на Македонија (1913-1989)*, (Скопје: Култура, 1990), 45-46.

официјалните грчки негирања за постоењето на Македонци во Грција²⁴. Укажува убедливо дека напорите на грчката држава во текот на претходните три децении насилно да ги денационализираат и да ги асимилираат Македонците, не успеале. "Регионот е словенски по природа и НЕ грчки, ... Жителите, исто како што не се Грци, не се Бугари или Срби или Хрвати. Тие се Македонци", пишува Капетан Еванс. Поголемиот дел од словенските имиња сè уште се користеле, а грчкиот јазик се сметал за странски и посебно ја потенцирал недовербата на населението кон Грците²⁵.

Како што истакнува, наишол на силно „антиројалистичко расположение и силна поддршка на СНОФ“ и дека без размислување приврзаниците на СНОФ биле за „независна Македонија“. Самиот бил присутен на состанок на СНОФ²⁶, на кој присуствувале

²⁴ Официјалниот попис од 1928 година се обидел да ја претстави Грција како етнички хомогена држава и да го минимизира бројот на малцинствата. Македонците не се признати како национално малцинство, но биле класифицирани како „славофони“ Грци и според пописот ги имало само 81 984. Види: Киселиновски, *Грчкајќи колнизација во Егејска Македонија 1913 - 1940*. (Скопје: ИНИ, 1981), 96 - 97, 107.

²⁵ Со Законот за топонимијата, донесен на 21 ноември 1926 г., егејскиот дел на Македонија требало да добие грчка физиономија. Врз основа на овој закон, за само една деценија, од 1918 до 1928 г., 1497 места добиле нови грчки имиња. С. Киселиновски, *Егејскиот дел на Македонија*..., 35.

²⁶ Станува збор за СНОФ во Костурско и за одржувањето на нејзината прва редовна конференција во селото Д'мбени на 12 април 1944 година. На неа учествувале 500 делегати од организацијата СНОФ, гости од ЕАМ и од ЕЛАС на округот, од Западномакедонското биро на КПГ и од други ослободителни организации. Значењето на оваа конференција се состои во тоа што таа донела неколку важни решенија за задачите во врска со понатамошниот развој на борбата. Меѓутоа, брзото зголемување на бројот на членовите во СНОФ, а со тоа и масовното вклучување на Македонците од Костурско и од Леринско во антифашистичката борба, сериозно ги вознемири раководствата на КПГ и ЕАМ за Костурско и за Леринско, а се чини дека и повисокото раководство

делегати од „селата од западниот дел на Грција кои зборувале на словенски јазик“. „Состанокот во најголем дел се претвори во партиски (вклучувајќи во поголем дел и жестока антипропаганда против кралот). Одбив да присуствувам на која било друга негова сесија и добив дозвола од потполковникот ЕДМОНДС, да НЕ²⁷ одам во иднина на такви состаноци. Бев присилуван да зборувам, но јас одбив“²⁸.

Иако британските офицери биле пријателски дочекувани, сепак, кон нив постоела недоверба, бидејќи во умот на македонскиот селанец, како што вели Еванс, Британија ја поврзуваат со кралот, а кралот со Метаксас. Оттука и претпазливоста на британските офицери за влегување во политички дискусии со месното население.

Капетан Еванс внимателно ги избегнувал ситуациите да прави разлика меѓу Грците и Славјаните и настојувал да покаже дека мисијата е пријателска кон сите оние што се на страната на сојузниците и кои ги помагаат. Иако, како што вели тој, „навистина јас ги сакам СЛОВЕНИТЕ повеќе отколку ГРЦИТЕ. СЛОВЕНСКИТЕ андартти се борат со поголема храброст отколку нивните ГРЧКИ другари и СЛОВЕНСКИТЕ селани се помалку зборливи и повеќе поштени отколку ГРЦИТЕ“.²⁹ Во разговорите со населението го користел грчкиот јазик, кој солидно го владеел, но самиот тој вели ... „во мојата работа би ми помогнало ако знаев да зборувам малку МАКЕДОНСКИ, отколку само ГРЧКИ, кое ги одбива луѓето“.

Капетан Еванс констатирал дека населението од областа Вич е поделено и забележал... „Оние кои не се привзаници на Ос-

на КПГ, поради што, кон крајот на април 1944 година, тие донеле решение да се расформира СНОФ.

²⁷ Во оригиналните документи, одредени поими на кои посебно се однесува извештајот, се напишани со големи букви.

²⁸ *Британскиите воени мисии во Македонија*, Документи, 146.

²⁹ *Ibid*, 213–222.

ката или про-БУГАРИ но кои би сакале една независна МАКЕДОНИЈА, или кои многу незнаат што сакаат, но не ги сакаат ГРЦИТЕ; оние кои ГЕРМАНЦИТЕ и БУГАРИТЕ ги убедија со пропаганда да земат оружје и оние кои се фанатични про-БУГАРИ и сакаат МАКЕДОНИЈА да биде вклучена во БУГАРИЈА било на федерална основа или без такво диференцирање ...“ но уверен дека сепак по завршувањето на војната, немало да има конфликти меѓу Македонците и Грците³⁰. Очигледно, членовите на британските воени мисии биле свесни за сложеноста на ситуацијата меѓу Македонците и Грците на тој простор и повеќе пати, во своите извештаи, истакнуваат дека е и „добро што не треба и политички да дејствуваат“.

И покрај фактот што членовите на мисиите биле „воодушевени од партизаните“, забележале дека постоела активна соработка меѓу: македонските, косовските, грчките и албанските партизански единици³¹.

Посебно ги загрижувала можноста за проширување на акциите на партизанските единици во Грција и поврзувањето со „другата страна на границата, во Југославија и поврзување со македонските партизани“, плашејќи се, прашањето за „независна Македонија“, по завршувањето на војната, да не предизвика и „политички проблеми меѓу Грција и Југославија“. Затоа, својата активност ја сведувале на кампања и на воена поддршка за борба против силите на Оската.

Извештаите на мисиите од ситуацијата на теренот само ја потврдиле и јасно ја потенцирале улогата на НОВ и ПО на Македонија како носители на вооружената борба. Посебно ја евидентирале немаштијата од: оружје, муниција, облека, чорапи, медицински материјал, заради што, во повеќе наврати, членовите на мисиите

³⁰ Ibid.

³¹ PRO FO 371/4379 P 21 785.

барале да им се испрати помош на македонските партизани. Во радиограмата испратена од мисијата Брејснос за движењето на Втората бригада е забележано: „Оваа бригада во состав од четиристотини има десет повторувам десет куршуми по пушка, многу без чизми. На пример четири девојки, партизани, маршираа три дена и ноќи и се бореа цел ден во чорапи“³².

Полковникот Едмондс, во неколку наврати, давал и карактеристики за македонските партизани: „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ се смета за херој меѓу ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ МАКЕДОНЦИ и многу од нив носат мали фотографии на нивните гради³³ ... нагласил дека тие се борат многу храбро и се добро дисциплинирани со координирани напади и одбрана. ... Македонците се склони кон паника пред акција и им треба цврста рака. Но кога ќе почне борбата тие се добри“³⁴. Капетанот Мекдоналд, во своето искуство со карактерот на Македонците, заклучил дека им „недостасува искреност“, за што капетанот Ламби целосно не се согласувал, опишувајќи ги како „одлични борци и сосема доверливи“³⁵. Капетанот Мекдоналд, во извештајот од 4 декември 1944 година³⁶, правејќи анализа на македонското партизанско движење ќе запише: „Лидерите на движењето во основа се револуционери или македонски националисти, како АБАС,³⁷ МИТО,³⁸ ОРЦЕ,³⁹ регуларни војници АПОСТОЛСКИ,⁴⁰ Ѓу-

³² PRO WO 202/406; PRO WO 202/363.

³³ Ibid, 129.

³⁴ Ibid, 155.

³⁵ PRO WO 202/168.

³⁶ PRO FO371/43739 R 21785.

³⁷ Цветко Узуновски. Капетан Мекдоналд го опишал како добар организатор, водач со високи квалитети и најспособен лидер во Македонија.

³⁸ Мита Миљковиќ.

³⁹ Добривоје Радосављевиќ.

РО;⁴¹ или интелектуалци како ВЕНКО МАРКОВСКИ И КОЧКО⁴²“. Во однос на партизанското движење, капетанот Мекдоналд забележал дека тоа е, пред сè, „националистичко, а потоа комунистичко движење и нивната пропаганда главно се темелела за македонската национална независност“. Во извештајот забележал дека лидерите на партизанското движење дури и верувале дека Грција и Бугарија ќе ѝ отстапат територии во создавањето на македонска држава, но и дека се свесни: заради задржување на независноста, ќе треба да се потпрат на една силна држава, како што е Југославија. Нагласил дека надвор од партизанското движење не постоела друга политичка активност во Македонија⁴³. Нивната пропаганда била преку редовното печатење на весници за локалното население со информации за партизанските активности. И во извештајот на мајорот Кларк од мисијата Персеверанс во Македонија, во септември 1944 година, по ослободувањето, забележал дека и кај населението постои едногласност за независна или автономна Македонија, Општо, населението е среќно и задоволно, но многу сметаат дека за да остане така, најдобрата работа што треба да се прави е да не се зборува ништо и мирно да се потчинуваат на нередбите“. Особено за политичката состојба во овој период била многу важна пропагандата, која, за да го постигне својот максимален ефект, Кларк, во својот извештај вели: „...при подготвувањето на пропаганда за МАКЕДОНИЈА би била одлична работа ако македонскиот јазик се употребува наместо српскиот“⁴⁴. Слично такво барање за пропаганда во Македонија е упатено и од мисијата Бе-

⁴⁰ Михаило. За него капетан Мекдоналд запишал дека е полезен и внимателен кон британските мисии, неупадлив и детски горд.

⁴¹ Петар Брајовиќ.

⁴² Петре Богданов.

⁴³ FO 371/43739 R 21785

⁴⁴ PRO WO 202/209.

тесда од 25 јануари 1945 година: „...Може ли идната пропаганда да биде на МАКЕДОНСКИ јазик на КИРИЛИЦА повторувам КИРИЛИЦА. МАКЕДОНЦИТЕ се многу свесни за својата нова независност“⁴⁵.

Покрај политичката и воената ситуација, во извештаите на британските офицери има и податоци за социјално-економската ситуација. Поручникот Мекдоналд, кој бил во Западна Македонија, забележал дека Македонија била потенцијално богата, но пречката во нејзиниот развојок ја гледал во апатијата и мрзеливоста на народот: „... локалното население живее во невозможни услови и нивната свест кореспондира со нивните материјални услови“.⁴⁶ Сметал дека со добра програма за: едукација, хигиена, и искористеност на природните ресурси, животниот стандард би можел да ја поправи опшатата ситуацијата. За тешката социјална состојба на населението од друг аспект известува и британската мисија Консерв, каде што капетанот Ламби вели дека во неговата област населението е во очајна состојба „околу 30. 000 луѓе се без храна, како резултат од бугарската офанзива“. Во извештајот побарал и парична помош за населението, но и за партизанските единици, како што запишал „...АПОСТОЛСКИ има потреба од шест милиони лева за развивање на активностите во МАКЕДОНИЈА и да купи храна за локалното осиромашено население на кое БУГАРИТЕ му имаат земено сè“⁴⁷.

Британските мисии, по ослободувањето на Македонија, се префрлиле во Скопје, еден дел биле повлечени, но еден дел и понатаму останал. На 8 декември 1944 година шефот на британската воена мисија Бетесда во својата телеграма до шефот на сите британски мисии во Југославија, Меклин, ги известил дека во Белград

⁴⁵ PRO WO 202/508.

⁴⁶ PRO WO 202/168.

⁴⁷ PRO WO 202/370.

била донесена одлука за нивна евакуација, со што сојузничките воени мисии во Македонија ја завршиле својата работа и поради тоа, нивното присуство во земјата повеќе не било потребно. Британските мисии со оваа одлука немале овластувања за понатамошни известувања. Сепак на 14 декември генералот Апостолски ги информирал дека донесената одлука во Белград била променета и наместо нивно евакуирање сите мисии можеле да останат во Македонија во целосниот состав. Мисиите продолжиле со известувања од политичкиот живот и за економските состојби во Македонија.⁴⁸

Присуството на воените мисии продолжило до средината на 1945 година кога во ДФ Југославија дошол британскиот амбасадор. Во Скопје бил отворен конзулат, со што воените мисии заминуваат, а продолжила дипломатската британска служба.

⁴⁸ PRO WO 202/515 A.

Verica JOSIMOVSKA

Zoran KNEZHEVIKJ

MACEDONIA AND ITS PEOPLE IN BRITISH INTELLIGENCE AGENCY REPORTS 1942-1945

-SUMMARY-

The British government sent several military missions to the Balkans through the SOE on the territory of Macedonia during the Second World War, in defense of its interests. The missions sent numerous reports to their centers in Cairo and London that reflected the economic, political and military situation. Numerous are the reports that reflect the population in Macedonia in terms of its language and national determinations, as well as its participation in the resistance movement.